

Haso Popara

NEKOLIKO NOVIH DOKUMENATA O VAKUFIMA VELIKIH SARAJEVSKIH DOBROTVORA HADŽI HASANA I HADŽI MEHMEDA MEDDIBESAREVIĆA IZ 17. STOLJEĆA

Sažetak

U ovome radu, na osnovu do sada neobjavljenih sudskih dokumenata, govori se o dvojici gotovo zaboravljenih velikih sarajevskih dobrotvora, ocu i sinu, hadži Hasanu i hadži Mehmedu Meddibesareviću iz 17. stoljeća i njihovim vakufima, kao snažnim pokretačima ekonomskog, privrednog, kulturnog i prosvjetnog razvoja grada Sarajeva, u jednom od najmračnijih perioda njegove historije, neposredno prije i poslije provale Eugena Savojskog 1697. godine. Uporednom analizom ovih i drugih dokumenata iz druge polovine 17. i početka 18. stoljeća nepobitno se dokazuje da je riječ o dvojici, a ne o jednom dobrotvoru, kao što se do danas mislilo i punih stotinu godina pisalo. U ovome radu našoj i široj javnost prvi je put prezentirano saznanje da se vakufi hadži Hasana i hadži Mehmeda Meddibesarevića ne odnose na Bakrbabinu džamiju na Atmejdanu i nepobitno dokazuje da je hadži Hasan Meddibesarević svoju džamiju i muallimhanu podigao prije 1658. godine u Küçük Katibovoj mahali, u narodu poznatoj pod nazivom Nadmlini, te za njihovo izdržavanje uvakufio 1.290.000 akči u gotovini. U radu se, također, na osnovu triju rukopisa, koji se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, prvi put objavljuje saznanje da je u 17. stoljeću u Sarajevu postojala i djelovala Meddibesarevića medresa, koja je vremenom pala u zaborav zato što poslije stradanja u požaru 1697. godine nikada više nije obnovljena.

Ključne riječi: *hadži Hasan, hadži Mehmed, Meddibesarević, vakuf, džamija, muallimhana, medresa, Küçük Katibova, Bakrbaba, Atmejdan, mutevelija, muderris, nazir, kadija, hudžet, dokument, izvještaj, požar, katastrofa, Köse, Halil-paša, Eugen Savojski, Sarajevo, Osijek, Stup, Butmir, Žepče, Nadmlini*

I Uvod

Iako su o historiji Sarajeva pod osmanskom vlašću (1463–1878) domaći i strani istraživači do sada objavili brojne knjige, studije, naučne radove i stručne članke, sa sigurnošću se može tvrditi da ona još ni iz daleka nije dovoljno istražena i da su mnoge ličnosti, uključujući i osnivače velikih vakufa, kao

snažnih pokretača njegova ekonomskog, privrednog, kulturnog i prosvjetnog razvoja i procvata, našoj i široj javnosti ostale nepoznate. Razlog za to treba tražiti u činjenici da su mnogi vakufi vremenom propali, a da dokumenti i drugi pisani tragovi o njihovu postojanju, ili nisu sačuvani, ili nisu pronađeni, ili nisu obrađeni, ili su obrađeni, ali do te mjere proizvoljno da su pripisani pogrešnim osnivačima, u pogrešno vrijeme i na pogrešnim lokacijama. Najbolji primjer za to predstavljaju vakufi dvojice velikih sarajevskih dobrotvora, oca i sina, hadži Hasana i hadži Mehmeda Meddibesarevića¹ iz 17. stoljeća.

Dva dokumenta o ovim vakufima s brojnim krupnim previdima prvi je, prije stotinu godina, objavio Sejfudin Kemura² u svome radu o *Bakrbabinoj džamiji* na Atmejdanu.³ Na ove dokumente, kao pouzdane, kasnije su se u svojim radovima pozivali gotovo svi istraživači naše kulturne baštine koji su pisali o Bakrbabinoj džamiji. Danas kada je, nakon višegodišnjih arheoloških iskopavanja, kompleks s ostacima Bakrbabine džamije i mekteba, hadži Ismail Misrijeve medrese, biblioteke Abdullaha Kantamirije i muslimanskog harema na lokalitetu Atmejdan proglašen nacionalnim spomenikom, u prilici smo prezentirati nekoliko novih, do sada neobjavljenih sudskih dokumenata iz

- 1 U originalu na turskom jeziku piše Meddibesar-zade (مَدِّ بَصَر زَادِه). U većini dosadašnjih radova ovo je prezime prevedeno kao Medbesarović. Sejfudin Kemura nudi i prijevod prezimena u značenju *dalekovidac*. Budući da se ne slažemo ni s ovakvim čitanjem ni s ponuđenim značenjem ovoga prezimena, navodimo sljedeće objašnjenje. Prezime se sastoji od triju riječi; dviju arapskih i jedne perzijske. Prva riječ *Meddi* (مَدِّ) predstavlja imperativ za drugo lice jednine muškog roda glagola *madda-yamuddu-maddun* (مَدُّ - يَمُدُّ - مَدَّن) u značenju: pruži, baci, upravi (pogled), a druga riječ *basar* (بَصَر) znači: vid, pogled. Ove dvije riječi zajedno (مَدِّ بَصَر) daju značenje: pogledaj, baci pogled, vidi! Da je to bio nečiji nadimak, a kasnije i prezime, najbolje se vidi iz treće riječi *zade* (زَادِه) perzijskog porijekla u značenju: dijete, potomak Meddibesara, tj. Meddibesarević. Iz ovoga prezimena ne može se nikako izvesti značenje *dalekovid* ili *dalekovidac* jer bi u tom slučaju prezime moralo glasiti *Be'idulbesar-zade* (بَعِيدُ الْبَصَر زَادِه), umjesto Meddibesar-zade (مَدِّ بَصَر زَادِه).
- 2 Na nepouzdanost Kemurinih radova još davno je ukazao Hazim Šabanović u svome radu pod naslovom *Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda* riječima: "Kemura spada među prve naše radnike na izdavanju turskih spomenika. Ali pristupajući ovome poslu bez ikakve metodološke i naučne spremne, njegovi radovi obiluju mnogim krupnim manama i nedostacima. On je često pogrešno čitao dokumenta, mijenjao njihov pravopis, prevodio i suviše slobodno, često sasvim pogrešno. Datume je vrlo često pogrešno proračunavao, stoga njegove radove treba često provjeriti. Ali ipak, Kemura je u svoje doba objavio onako kako je umio i mogao veliki broj turskih dokumenata koji predstavljaju zlatnu istorijsku građu, pa njegov rad stoga, pored svih svojih nedostataka, koji lako padaju u oči ne samo orijentalisti, nego i svakom radniku, ipak zaslužuje priznanje i biće upotrebljavan sve dotle, dok se ne izvrši njegova revizija." (Vidjeti: Hazim Šabanović, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom I*, Sarajevo, 1950, str. 142).
- 3 Šejh Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobi*, Sarajevo, 1913, str. 169–172.

kojih se nedvosmisleno vidi da se spomenuti dokumenti uopće ne odnose na Bakrabinu džamiju nego na sasvim drugu džamiju u drugom dijelu Sarajeva.

II Vakuf hadži Hasana Meddibesarevića

Vakufnama hadži Hasana Meddibesarevića, nažalost, do danas nije pronađena, a možda ni sačuvana, tako da se ne može pouzdano utvrditi ni ko je on bio, ni kojem je staležu pripadao, ni tačan datum kada je vakuf registrirao. S obzirom na to da je živio u Sarajevu i da je svoje zadužbine ostavio u Sarajevu, možemo pretpostaviti da je vakuf registrirao na Sarajevskom šerijatskom sudu. Iz nama dostupnih dokumenata sa sigurnošću se može utvrditi da je hadži Hasan Meddibesarević bio veoma bogat čovjek, da je 1099/1688. godine bio među umrlima i da je, zahvaljujući savjesnom upravljanju vakufom ranijih mutevelija, njegov gotovinski vakuf te godine bio gotovo udvostručen. Iz najstarijeg poznatog dokumenta o njegovu vakufu od 1. džumadel-uhraa 1099/3. aprila 1688. godine⁴ vidi se da je hadži Hasan Meddibesarević u Sarajevu sagradio džamiju i muallimhanu i da je za njihovo izdržavanje ostavio pozamašan iznos u gotovu novcu. Zahvaljujući ovome dokumentu zna se koje su sve službe i po kojim plaćama njegovom vakufnamom bile predviđene te imena osoba koje su ih te godine obavljale. U dokumentu se kaže:

“Hasan, sin Rizvanov,⁵ mutevelija vakufa umrlog dobrotvora Meddibesar-zade (Meddibesarević) hadži Hasana u gradu Sarajevu, vakufski službenici (*murtezika*): Husein-efendija, zadužen za javna predavanja (*ders-i ‘āmm*),

4 Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, IV, str. 45–46 u rukopisu br. R–7304 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. (Prilog 1).

5 Iz jednog sudskog dokumenta od 14. džumadel-uhraa 1102/15. marta 1691. godine vidi se da je Sulejman-efendija, sin hadži Salihov, imam Ali-pašine džamije, došao na sud s devet svjedoka iz Ali-pašine mahale i na osnovu njihova svjedočenja dokazao kako je po naredbi bivšeg valije (Topal Gazi) Husein-paše i njegova mutesellima Džafer-age pašin čokadar, bez ikakve sudske presude, došao i njegovu porodicu, dok je bio odsutan, istjerao iz kuće, odnio mu prostirku, knjige, suđe i odjeću, a s njegova čifluka u Zabrđu opljačkao i odnio sve usjeve i hranu i otjerao mazge. Sulejman-efendija je predočio spisak odnesenih stvari, zakleo se da istinu govori i zatražio da mu se opljačkane stvari ili vrate ili nadoknadi njihova vrijednost. Tadašnji vršilac dužnosti sarajevskog kadije Ahmed, sin hadži Huseinov, opunomoćio je spomenutog Hasana, sina Rizvanova, da to on provede, što je ovaj i prihvatio (Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, V, str. 78 u rukopisu br. R–7305 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci).

šejh Sejjid Abdulfettah-efendija⁶ i šejh Mahmud-efendija⁷, naziri spomenutog vakufa, šejh Husein-efendija⁸, imam džamije koju je podigao spomenuti vakif

- 6 Šejh Sejjid Abdulfettah-efendija, šejh Gazi Isa-begove tekije na Bendbaši i mutevelija Gazi Isa-begova vakufa. Prema Drnišlijinu Zborniku (Vidjeti: l. 18a) za muteveliju je predložen u prvoj dekadi šabana (1107/6–15. marta 1696. godine, kada je izumrla loza ne samo Gazi Isa-begovih potomaka nego i oslobođenih robova kojima je on svojom vakufnamom iz 1462. godine povjerio tu dužnost. Sudeći po tituli *sejjid*, koju su nosili navodni Muhammedovi, a. s., potomci preko njegovih unuka Hasana i Huseina, nije bio domaći čovjek. Iz Köse Halil-pašina popisa stradalih džamija prilikom provale Eugena Savojskog u Sarajevo 1697. godine vidi se da je držao predavanja (dersove) u džamiji u Kebkebir (Mišćinoj) mahali. Umro je naprečac na putu za Travnik na Ilidži kod Rustem-pašina mosta na Željeznici 1121/1709. godine, a pokopan je na mevlevijskom groblju na Bendbaši (Vidjeti: Alija Bejtić, “Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla”, u: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga II–III, Sarajevo, 1974, str. 14–15, i Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga I – Sarajevo, Sarajevo, 1998, str. 61–62). Iz ovog dokumenta vidi se da je šejh Sejjid Abdulfettah bio prvi nazir vakufa hadži Hasana Meddibesarevića, osam godina prije nego što je postao mutevelijom Gazi Isa-begova vakufa. Izgleda da je šejh Sejjid Abdulfettah-efendija doživio duboku starost jer mu je, prema jednom sudskom dokumentu od 14. šabana 1120/29. oktobra 1708. godine, unuk Sejjid Abdulah-efendija koji je bio na položaju bosanskog defterdara, nakon kraće bolesti, umro 12. džumadel-ahira 1120/29. augusta 1708. godine (وبالفعل بوسنه خزينه سي دفترداري ايكن اشبو بيلگ يوز يكرمي سنه سي) جمادى الآخرة سنك اون ايكنجي كوني وفات ايدن السيد عبد الله افندي ابن السيد مصطفى افندي ابن السيد عبد الفتاح (افندي نام متوفاتك... Sejjid Abdulah-efendija ukopan je u haremu Küçük Katibove džamije u Nadmlinima i tarih njegove smrti s nišana pročitao je i objavio Mehmed Mujezinović (Vidjeti: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga I – Sarajevo, Sarajevo, 1998, str. 258–259). Ovdje treba napomenuti da tarih smrti Sejjid Abdulah-efendije nije sasvim korektno pročitao, jer umjesto (بوسنه دفترداري السيد عبد الله) “Bosanski defterdar Sejjid Abdulah-efendija (jedna riječ nečitka), umro 10. džumadel-ahira 1130.” (11. 5. 1718), treba glasiti: (بوسنه) “Bosanski defterdar Sejjid Abdulah-efendija umro 12. džumadel-ahira 1120/29. augusta 1708. godine.” (دفترداري السيد عبد الله افندي المتوفي في اليوم الثاني عشر من جمادى الآخر سنه ١١٢٠)
- 7 Iz jednog drugog sudskog dokumenta vidi se da je riječ o Karabaš šejhu Mahmud-efendiji, sinu Nuhovu, stanovniku Havadže-zade hadži Ahmedove mahale (Velikog Hrvatina) u Sarajevu, koji je kasnije otišao iz Sarajeva (najvjerovatnije u Carigrad) i više se nije vraćao. Pet godina kasnije, njegova žena Taha, kćerka Hadži Sinanova, malodobna kćerka Zakira i sluškinja Sultana obratile su se sudu sa zahtjevom da im sud iz njegovih prihoda: 4 akče dnevne plaće za službu nazira Gazi Isa-begova vakufa, 4 akče dnevne plaće za službu nazira vakufa hadži Hasana Meddibesarevića, 6 akči dnevne plaće za službu nazira i ubirača prihoda Goralı hadži Ibrahimova vakufa te prihoda s njegova čifluka u selu Bijele Vode u nahiji Visoko, odredi sredstva za izdržavanje i skrbnika (kajjima). Razmatrajući njihov zahtjev sudija je za kajjima postavio povjerljivog muslimana šejh Mahmud-efendijina zeta Jusuf-efendiju, sina Mustafe Čelebije, i ovlastio ga da iz navedenih prihoda šejha Mahmud-efendije, a u slučaju da to bude nedovoljno i da se zaduži, svakoj od njih na ime hrane, odjeće, smještaja i drugih potreba, osigura dnevno po 20 akči, tj. ukupno šezdeset akči dnevno.
- 8 Riječ je o šejhu Husein-efendiji, sinu Šaban-efendije iz Ferhad-begove mahale koji je 28. šabana 1116/27. decembra 1704. godine na sudu ovjerio svoju vasijjetnamu i za izvršioca

i muallim u dječijem mektebu, Ibrahim-efendija, sin Redžeb-baše⁹ i Mir-Muhamed, sin Abduldželimov¹⁰, učaci *Ihlāša*, Mehmed Čelebi, sin Mustafin, pisar spomenutog vakufa, Sulejman Čelebi¹¹, sin Isa-efendije¹², ubirač vakuf-

- oporuke imenovao Mustafa-efendiju, sina hadži Ahmedova. Iz vasi jetname vidi se da nije imao drugih nasljednika osim žene mu Hatidže, kćerke Abdulahove, i da je oporučio da se njegov imetak nakon smrti rasproda, da mu se ženi isplati *mehr-i muedžel* i pripadajući dio nasljedstva (1/4), a da se od ostatka, nakon što se podmire troškovi opremanja i dženaze, svake godine za novu hidžretsku godinu spremi halva i podijeli siromašnim muslimanima.
- 9 Ibrahim-efendija, sin Redžeb-baše, kasnije se više puta navodi kao svjedok na sudu. Iz njegove titule *ponos časnih muderrisa* (فخر المدرسين الكرام إبراهيم أفندي بن رجب بشه) vidi se da je bio ugledan muderris, ali nismo mogli utvrditi u kojoj je mahali stanovao niti u kojoj je džamiji držao javna predavanja (dersove).
- 10 U jednom dokumentu od 29. šabana 1095/14. jula 1683. godine Mir-Muhamed se spominje među više uglednih građana Sarajeva koji su došli iz Kebkebir mahale, Šejh Ferruhove mahale, Bakrbabine mahale i Čoban Hasanove mahale na sud s molbom da se smanji broj novih regruta koji treba da se upute na granicu radi odbrane od neprijatelja i dali izjave da je mnogo trgovaca iz tih mahala u napadu Franaka zarobljeno, a njihova roba opljačkana. O tome Muvekkit piše: “U to vrijeme je đeneral Zadra, koji je bio pod upravom Mlečana, na granici između Bosne i Hrvatske, ubijao islamske vojnike i odvodio u ropstvo. Osim toga, on je omogućio neprijateljskim hajducima u splitskoj luci da opljačkaju i zarobe preko dvije stotine trgovaca iz Bosne i ostalih islamskih gradova, koji su se radi trgovine već duže nalazili u Mlecima, kada su ovi svoju robu utovarili na lađe da je pošalju u ove zemlje.” (Vidjeti: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne* 1, str. 395)
- 11 Sulejman-efendiju Čelebiju u kasnijim dokumentima o hadži Hasan Meddibesarevića vakufu od 29. safera 1107/9. oktobra 1695, 16. safera 1116/21. maja 1704. i prve dekade muharrema 1119/14–23. aprila 1707 godine, nalazimo na mjestu mutevelije vakufa hadži Hasana Meddibesarevića, a u dokumentu od 14. šabana 1120/29. oktobra 1708. godine, u kojem se govori o smrti bosanskog defterdara Sejrida Abdulah-efendije, sina Sejrida Mustafida-efendije, a unuka šejha Sejrida Abdulfettah-efendije, pojavljuje se kao svjedok s titulom *ponosa muderrisa* i podatkom da stanuje u Isa-begovoj mahali u Sarajevu (مدينة سراي بوسنه محلأتندن عيسى بيك محله سي سكانندن فخر المدرسين سليمان أفندي ابن عيسى ...). Prema jednom Drnišlijinu zapisu iz 1695. godine Sulejman-efendija je od sarajevskog kadije Mehmeda bio preporučan za mjesto kadije Nevesinja i Stoca, ali izgleda da na to mjesto nije postavljen, jer ga u oktobru iste godine nalazimo na položaju mutevelije vakufa hadži Hasana Meddibesarevića u Sarajevu. Nije nam poznata godina njegove smrti.
- 12 Isa-efendija, sin Alijin, školovao se u Sarajevu i Carigradu. Prema Bašagiću (Vidjeti: *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Sarajevo, bez godine izdanja, str. 377) zvanje muderrisa stekao je 1087/1676. godine, nakon čega je predavao na više medresa. Na položaju sarajevskog munle bio je dva puta: 1102/1690–91. i 1105/1693–94. godine. U prvom mandatu bio mu je naib Ahmed-efendija, a u drugom Mehmed-efendija Kutahijeli (Vidjeti: T-30 *Saray Bosna kadileri*, I. 6a, Historijski Arhiv Sarajevo). Bašagić navodi da je umro u Sarajevu 1105/1693. godine. Ovaj podatak on je preuzeo od M. Surejje (Vidjeti: *Sidžil Osmani*, III, str. 611), koji je često nepouzdan. Mehmed Mujezinović je pronašao Isa-efendijin grob u haremu Mufti-Sulejmanove džamije na Babića bašči i u svome radu *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine* (Vidjeti: Knjiga I – Sarajevo, str. 492) objavio tarih njegove smrti. Na njegovu nišanu s turbanom u gužvi

skih prihoda i drugi došli su na časni šerijatski sud i svaki ponaosob izjavili: ‘Po važećoj vakufnami i ličnom očitovanju vakifa osnovica vakufa u gotovini prvobitno je bila 1.296.000 akči.¹³ Prema vakufskim defterima, zahvaljujući brizi i savjesnom upravljanju vakufom ranijih mutevelija, dobit vakufa uvećana je za dodatnih 908.843 akče tako da sada, što naplativa što nenaplativa, sredstva vakufa s osnovicom i oplodnom dobiti iznose ukupno 2.204.843 akče. Prema potpisanim i pečatom ovjerenim vakufskim defterima od toga iznosa za 1.656.878 akči koje se nalaze kod povjerilaca postoje čvrsti zalozi i sigurni jamci, tako da nakon izmirenja plata za sve službenike ostaje višak od 360.878 akči.’”

U dokumentu se dalje kaže da su se svi službenici vakufa (*murtezika*) jednoglasno složili da se obrate sudu s molbom da se muteveliji vakufa Hasan-

na prevoj piše: (المرحوم عيسى بن علي أفندي سنة ١١٤٥) “Umrli Isa, sin Ali-efendijin. Godina 1145 (1732–33).” Izgleda da Mujezinović nije znao da je riječ o sarajevskom kadiji pa je samo dodao: “Vjerovatno je ovaj Isa predak porodice Isevića.” Najbolji dokaz da je riječ o sarajevskom kadiji jeste činjenica da je Isa-efendija na kraju jednog sudskog dokumenta iz rebiul-ahira 1103/10. decembra 1692. – 7. januara 1693. godine, uz svoje ime Isa i zvanje kadije, naveo i ime svoga oca Alije (بمدینه سراى بوسنه المحروسه عفى عنهما). Budući da se u našoj literaturi ovaj Isa-efendija često zamjenjuje s Isa-efendijom, rodočelnikom sarajevske porodice Isevića, ovdje navodimo i jednu bilješku Saliha Sidkija Hadžihuseinovića Muvekkita, koja se odnosi na spomenutu porodicu (Vidjeti: *Povijest Bosne* I, str. 550), a u kojoj se kaže: “Potomak navedenog Smail-efendije Isevića i danas, to jest 1295. godine (1878), živi u gradu Sarajevu, u Gazi Mehmed-begovoj mahali, to je Ibrahim Emin-efendija Isević, sin Sulejman Nedžib-efendije, sin Mehmed Emin-efendije, sina navedenog Ismail-efendije.” Na osnovu navedenih podataka, pouzdano se može utvrditi da je spomenuti Ismail-efendija, sin Sulejman-efendije, dugogodišnjeg mutevelije vakufa hadži Hasana Meddibesarevića, unuk Isa-efendije, sarajevskog kadije, i praunuk Ali-efendije. Ovaj posljednji najvjero- vatnije je potomak hadži Isa-efendije koji je nešto prije 1602. godine podigao džamiju oko koje se formirala hadži Isaova mahala, u narodu poznata pod imenom *Dugi sokak* (Vidjeti: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973, str. 191–192).

- 13 U originalu na turskom jeziku stoji “dvanaest tovara i devedeset šest hiljada akči” (اون (ايكي يوك طقسان التي بيك اقچه). Budući da jedan tovar odgovara iznosu od 100.000 akči (Vidjeti: Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela* I, str. 20), mi smo radi boljeg pregleda 12 tovara pisali brojem 1.200.000. Koliko je to bio velik iznos najbolje se može vidjeti poređenjem s gotovinom vakufa iz kojih su se izdržavale druge džamije u Sarajevu. Oni su se po popisu iz 1604. godine kretali, najčešće od nekoliko desetaka hiljada do najviše 190.000 akči, koliki je bio gotovinski vakuf Ali-pašine džamije (Vidjeti: *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, obradio: Adem Handžić, Sarajevo, 2000, str. 13–90). Svakako treba imati na umu da je akča u međuvremenu devalvirala, tako da je 1108/1696. godine novi kovani dukat (*cedid ešrefi altin*) imao prometnu vrijednost 300 akči ili 100 para ili 2,5 groša, prema kojima se u tri kategorije – 10 groša za bogate, 5 groša za srednje bogate i 2,5 groša za siromašne – naplaćivala džizja (Vidjeti: Hamid Hadžibegić, “Džizja ili harač”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, III–IV, Sarajevo, 1953, str. 96).

efendiji, u skladu sa šerijatski valjanim propisima, izda odgovarajući *hudžet*¹⁴, na osnovu kojega bi on iz viška oplođene vakufske gotovine, službenicima vakufa, mimo strogo određenih odredbi vakifa, mogao povećati plaće. Razmatrajući njihovu molbu, sudija je dozvolio muteveliji vakufa Hasan-efendiji da iz viška vakufske gotovine u iznosu od 360.878 akči, kao dnevne plaće, isplaćuje kako slijedi: imamu džamije 4 akče, muallimu koji u mektebu podučava djecu 5 akči, učaču *Yāsīna* 15 akči, za šejhovsku službu u džamiji šejhu Husein-efendiji 3 akče, muteveliji vakufa Hasan-efendiji 40 akči (15 + 25), naziru vakufa šejhu Sejjid Abdulfettah-efendiji 20 akči (15 + 5), drugom naziru vakufa šejhu Mahmud-efendiji 9 akči (5 + 4), vakufskom pisaru Mehmedu Čelebiji 11 akči (6 + 5), ubiraču vakufskih prihoda Sulejmanu Čelebiji 14 akči (4 + 10), vaizu i muderrisu u džamiji Mehmed-efendiji 14 akči (4 + 10), mujezinu džamije Mahmudu Čelebiji 7 akči (2 + 5), hatibu džamije i sermahfilu Hasanu Halifi 6 akči (2 + 4), učaču *Ihlāša* Mir-Muhamed-efendiji 7 akči (2 + 5), drugom učaču *Ihlāša* Ibrahim-efendiji 5 akči (2 + 3), pomoćniku muallima Mustafi Halifi¹⁵ 7 akči (4 + 3), za javna predavanja (*ders-i 'āmm*) Husein-efendiji 2 akče, podvorniku čistaču Osmanu, sinu Rizvanovu¹⁶, 4 akče (1 + 3), trojici učača zikra po 4 akče (1 + 3), trideseterici džuzhana po 3 akče (1 + 2), četrnaesterici musebbiha po 1 akču i mahalskom predstavniku 3 akče.

Iako se iz navedenog dokumenta ne vidi kada je hadži Hasan Meddibesarević podigao svoju džamiju i muallimhanu u Sarajevu i u gotovini za njihovo izdržavanje uvakufio 1.296.000 akči, na osnovu analize podataka koje nam ovaj dokument pruža, sa sigurnošću se može utvrditi da je vakuf morao biti registriran najmanje trideset godina ranije, tj. prije 1658. godine. Poznato je, naime, da su vakifi redovno u svojim vakufnamama uvjetovali da se glavnica gotovine ne troši na plaće službenika, nego da se daje pod interes (*murabehu*) i da se od te dobiti isplaćuju plaće i podmiruju drugi troškovi za održavanje vakufa. Na osnovu jednog drugog dokumenta, o kojem će kasnije biti više riječi, pouzdano se zna da je hadži Hasan Meddibesarević u svojoj vakufna-

14 *Hudžet* je sudska odluka, presuda, zvanična potvrda i pismena isprava koju je izdavao kadija (Vidjeti: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Izdavačko preduzeće Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 335).

15 Mustafa Halifa imao je kćerku Fatimu koja je bila udata za Mustafa-bega Pehlivanovića (Pehlivan-zade) iz sela Velešića kod Sarajeva koji je otišao u Istanbul i tamo pred Sinan-čaušom, sinom Mehmedovim iz Havadže Kemaluddinove mahale (Čemaluše), i Mehmedom, sinom Alijinim iz Hitri (Sulejmanove) mahale (Begovca), izjavio da zauvijek pušta svoju ženu Fatimu. Pet godina poslije toga ona je na sud poslala svoga opunomoćenika (vekila) Hasana, sina Mustafina, koji je uz svjedočenje navedenih svjedoka 12. rebiul-ahira 1118/24. jula 1706. godine isposlovao hudžet o njezinu razvodu od spomenutog Mustafa-bega Pehlivanovića.

16 Izgleda da je ovaj Osman bio brat Hasana, sina Rizvanova, mutevelije vakufa hadži Hasana Meddibesarevića.

mi odredio da se pozajmice iz njegova gotovinskog vakufa, uz čvrst zalag i pouzdane jamce, daju uz interes od 10% godišnje. Pod pretpostavkom da je cijela glavnica od 1.296.000 akči stalno bila data na pozajmice s interesom od 10%, po osnovu interesa mogla se ostvariti godišnja dobit od 129.600 akči. Od ovoga iznosa trebalo je isplatiti plaće koje su, prema navedenim podacima, iznosile 292 akče dnevno, odnosno 105.120 akči godišnje. Da bi s ostatkom dobiti od 24.580 akči godišnje, glavnica od 1.296.000 akči porasla na 2.204.843 akče, trebalo je proći najmanje trideset godina.

Također, može se pretpostaviti da su iz ovog novčanog vakufa podmirivani i neki drugi troškovi za održavanje džamije i muallimhane, rasvjetu, ogrijev i slično. Oni se u dokumentu ne spominju zato što je od suda tražena saglasnost samo za povećanje plaća službenicima vakufa, a ne i troškova za održavanje džamije i muallimhane.

U drugom dokumentu, hudžetu Sarajevskog šerijatskog suda od 29. safera 1107/9. oktobra 1695. godine¹⁷ navodi se da je mutevelija vakufa umrloga dobrotvora hadži Hasana Meddibesarevića iz Sarajeva muderris Sulejman-efendija, sin Isa-efendijin, na Sarajevskom šerijatskom sudu podnio tužbu protiv Mihe, sina Mihajlova¹⁸, iz Franačke mahale (Latinluka)¹⁹, kojemu je prije nekog vremena iz vakufske glavnice u gotovu novcu posudio 13.000 akči i to po odredbi vakifa uz 10% godišnje interesa i koji poslije tri godine izbjegava vratiti dug od 13.000 akči na ime glavnice i 3.900 akči na ime interesa. U hudžetu se dalje navodi da je Miha, sin Mihajlov, tokom rasprave na sudu zaniijekao dug i da je mutevelija Sulejman-efendija, kao slobodne ljude i pouzdane svjedoke, doveo Mehmeda Čelebiju, sina Mustafe Čelebije, i Osmana Čelebiju, sina Rizvanova²⁰, koji su potvrdili istinitost njegovih navoda, te je na osnovu njihova svjedočenja sudija izdao presudu da Miha, sin Mihajlov, vakufu plati 16.900 akči; 13.000 akči na ime glavnice i 3.900 akči na ime interesa.

17 Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, IV, str. 207 u rukopisu br. R-7304 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci.

18 Iz ovoga se vidi da su se vakufskim sredstvima mogli koristiti i nemuslimani. Novčani vakufi, kao što je ovaj, bili su najpogodniji put da izbjeglice iz Ugarske i Panonije, koje su u Sarajevo počele doseljavati 1686. godine, nakon što su Turci izgubili Budim i Ugarsku, dođu do gotovinskih sredstava za pokretanje trgovačkih poslova i zanatskih obrta. Oko navedene godine u Sarajevo su se doselile cijele porodice muslimana Madžarevića, Hiroša, Janjoša, Kološa i Požegija, pravoslavnih Budimlića i Jevreja Aškenaza.

19 Franačka mahala u narodu je poznata i pod imenom Latinluk. U njoj su u turskom periodu stanovali najprije dubrovački trgovci i katolici, a kasnije pretežno pravoslavni. (Vidjeti: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973, str. 327)

20 Iz prvog dokumenta vidi se da je 1099/1688. godine Mehmed Čelebi, sin Mustafe Čelebije, bio pisar hadži Hasanova vakufa, a Osman (Čelebi), sin Rizvanov, čistač podvornik (kajjim) u hadži Hasanovoj džamiji.

Iako u ovom dokumentu nema ništa što bi se moglo odnositi na Bakrba-binu džamiju na Atmejdanu, Kemura ga u svome radu o Bakrbabinoj džamiji navodi kao ključni dokaz da je hadži Mehmed Meddibesarević za nju uvakufio nekoliko hiljada akči gotova novca. Analizom dokumenta može se utvrditi da je Kemura, greškom, izostavio riječ “umrlog” (*merhum*) koja stoji uz vakifovo ime, a ime vakifa hadži Hasana Meddibesarevića zamijenio imenom njegova sina hadži Mehmeda Meddibesarevića, ne znajući da je i ovaj, kako ćemo kasnije vidjeti, već odavno bio među umrlima.

U *trećem dokumentu*, hudžetu Sarajevskog suda od 16. safera 1116/21. maja 1704. godine²¹ navodi se da je ponos muderrisa Sulejman-efendija, sin Isa-efendijin, mutevelija vakufa umrloga dobrotvora hadži Hasana Meddibesarevića u Sarajevu došao na časni šerijatski sud i u prisustvu pekara Mehmeda, sina Mustafina, izjavio da su dva dućana koja je spomenuti vakif u Šejh Ferruhovoj mahali²² u Sarajevu bio uvakufio, prilikom provale nevjernika u velikom požaru izgorjela, da lokacije stoje u ruševinama neiskorištene te da bi najbolje i najkorisnije po vakuf bilo da se, pošto se ljudi ne javljaju na javnu dražbu, uz šerijatsku dozvolu izdaju pod dvostruki zakup *idžaretejn* spomenutom pekaru Mehmedu, tako što bi ovaj na ime *idžare muadždžele* platio odmah 11.500 akči i godišnje po 360 akči na ime *idžare muedždžele*.²³

21 Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, V, str. 108 u rukopisu br. R–7305 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (Prilog 2).

22 Šejh Ferruhova mahala formirala se početkom 16. stoljeća oko džamije koju je sagradio neki šejh Ferruh iznad Kovača u predjelu koji se i danas zove Abdesthana, po malojoj kućici s tekućom vodom koja je dotjecala iz posebnog rukavca potoka Mošćanice, a koji je tuda proveo bosanski sandžakbeg Skender-paša na prijelazu 15. u 16. stoljeće. Defter iz 1516. godine u njoj bilježi 70 kuća, 13 neoženjenih i jednu udovičku kuću. Ko je bio ovaj šejh Ferruh nije poznato. Činjenica da je za službenike ove džamije uvakufio jednu mezru u nahiji Višegrad Dobrun sam sultan Selim pokazuje da je bio neka istaknuta ličnost. Kasnije je šejh Ferruh tražio da se umjesto ove mezre uvakufi selo Striževo u okolici Visokog, što mu je sultan i odobrio (Vidjeti opširnije: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973, str. 77, i Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo, 2010, str. 175–176).

23 S obzirom na to da su gotovo svi vakufski objekti u Sarajevu u provali Eugena Savojskog 1697. godine srušeni i izgorjeli, a njihova pokretna imovina opljačkana, vakuf ih nije mogao obnoviti iz svojih sredstava. Isto tako, mnoge novčane pozajmice iz vakufske imovine propale su jer ih dužnici kojima su propali dućani, roba i obrtna sredstva, nisu mogli vratiti. Otuda iz ovog perioda i potječe tako mnogo sudskih hudžeta o stečaju trgovaca i zanatlija. U nemogućnosti da zbog nedostatka gotovinskih sredstava obnove vakufske objekte, mutevelije su često pribjegavale izdavanju zemljišta u dvostruki zakup (*idžaretejn*). Taj se zakup sastojao u tome da zakupac vakufu unaprijed isplati veću količinu novca (*idžare muadždžele*), uz obavezu da vakufu mjesečno ili godišnje plaća još i simboličnu kiriju za iznajmljeno zemljište (*idžare muedždžele*). Ova vrsta izdavanja vakufskog zemljišta u dvostruki zakup (*idžaretejn*) zasnivala se na šerijatskim propisima prema kojima se vakufsko zemljište ni u kojem slučaju ne može otuđiti. Zakupac je imao pravo sa zemljištem raspolagati kako on hoće. Na takvom zemljištu on je mogao podići

U dokumentu se dalje navodi da su, nakon što je muteveliji vakufa u potpunosti isplatio iznos od 11.500 akči²⁴ na ime *idžare muadždžele* i obavezao se da će redovno plaćati godišnju zakupninu *idžaru muedždželu*, Mehmedu predane lokacije na slobodno raspolaganje objektima koje će podići, te da je to zavedeno u sidžil.

Iz ovog dokumenta vidi se da je, osim novčanog vakufa od 1.296.000 akči, hadži Hasan Meddibesarević²⁵ uvakufio i neke nekretnine. Jesu li to bila

objekt koji je bio u njegovu vlasništvu, ali je zemljište na kojem je objekt podignut i dalje bilo vlasništvo vakufa. Objekt je mogao prelaziti na njegove direktne potomke, a uz prethodnu saglasnost mutevelije vakufa, mogao ga je i prodati, s tim što je novi vlasnik objekta bio dužan u korist vakufa nastaviti plaćati *idžaru muedždželu*. U slučaju izumiranja direktnih zakupčevih potomaka, i zemljište i objekt su, u skladu sa šerijatskim propisima, ponovo dolazili u puno vlasništvo vakufa.

- 24 Iz dokumenta se ne vidi u koje je svrhe mutevelija vakufa Sulejman-efendija utrošio sredstva dobijena na ime *idžare muadždžele* za iznajmljivanje zemljišta na kojima su se nalazili spomenuti dućani u Šejh Ferruhovoj mahali. Može se pretpostaviti da su mu ta sredstva bila neophodna za obnavljanje vakifove džamije i muallimhane u Kūčuk Katibovoj mahali (Nadmlinima), koju, kako ćemo kasnije vidjeti, nije uspio obnoviti sve do 1707. godine. Iz činjenice da je ovaj vakuf 1688. godine raspolagao gotovinom od 2.204.843 akči, od kojih je iznos od 1.657.878 akči, uz čvst zalog i sigurne jamce, bio kod povjerilaca, da je te godine iz viška vakufske dobiti od 360.878 akči tražena i dobijena saglasnost od suda da se službenicima vakufa, mimo odredbi vakifa, povećaju plaće i da ni deset godina poslije stradanja džamije u požaru iz 1697. godine, mutevelija Sulejman-efendija iz vakufskih sredstava nije uspio završiti obnovu džamije, najbolje se vidi koliko je ogromnu štetu pretrpio ovaj vakuf. Ništa bolja situacija nije bila ni s drugim vakufima. U požaru 1697. godine izgorjeli su i svi dućani, hanovi i drugi vakufski objekti oko Gazi Husrev-begove džamije i medrese. Iz više sudskih dokumenata vidi se da ih Gazi Husrev-begov vakuf nije mogao obnoviti. Iz prijepisa jednog hudžeta sarajevskog kadije Ahmeda Lagiri-zadea od 24. džumadel-ahira 1121/31. augusta 1709. godine (Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, V, str. 174–175) vidi se da je mutevelija Gazi Husrev-begova vakufa Osman-aga izdao pod dvostruki zakup *idžaretejn* dvije lokacije vakufskog zemljišta dimenzija 23 x 7 i 15 x 9 aršina ukupne površine 296 aršina² Salihu Ćurčiću koji je za njih na ime *idžare muadždžele* platio 70 groša i obavezao se da će na ime zakupnine godišnje plaćati 360 akči *idžare muedždžele*. On je na njima sagradio han prije 29. augusta 1726. godine, kada je od istog vakufa zakupio još dvije lokacije i platio 50 esedi groša na ime *idžare muadždžele* s obavezom da će mjesečno plaćati još 20 akči na ime *idžare muedždžele*. Prometna vrijednost 1 esedi groša tada je bila 240 akči. Iz jednog ugovora koji je mutevelija Gazi Husrev-begova vakufa Mehmed-efendija 1. muharrema 1139/29. augusta 1726. godine sklopio s braćom Mehmed-agom i Ahmed-bašom vidi se da im je pod dvostruki zakup izdao zemljište površine 345 aršina (23x15) pored sahat-kule na mjestu današnje imaretske zgrade (Vidjeti opširnije: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932, str. 129, i Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, III, Sarajevo, 1991, str. 320 i 325).
- 25 Ovaj hadži Hasan Meddibesarević ne smije se poistovjećivati s jednim drugim hadži Hasanom iz Šejh Ferruhove mahale koji je 1. muharrema 1088/6. marta 1677. godine u razne svrhe uvakufio 800.000, a ne 100.000 akči, kako stoji u prijevodu Abdulaha Polimca. Da se radi o dvije različite osobe najbolje se može vidjeti po tome što je hadži

samo ova dva dućana u Šejh Ferruhovoj mahali, koja su izgorjela u požaru prilikom provala Eugena Savojskog u Sarajevo 1697. godine, ili je bilo još kakvih nekretnina: kuća, bašči, livada, šuma i sl., u nedostatku vakufname i drugih dokumenata, može se samo nagađati. Također se ne može pouzdano znati jesu li oba ova vakufa (u nekretninama i u gotovini) bila obuhvaćena jednom vakufnamom ili su postojale dvije vakufname; jedna za nekretnine i druga za gotovinu? Isto tako nameće se pitanje: ako je, kao što se iz prvog dokumenta vidi, novčani vakuf bio namijenjen za izdržavanje službenika vakifove džamije i muallimhane, za što su bili namijenjeni prihodi od vakufa nekretnina? Odgovor na ovo pitanje pokušat ćemo dati u nastavku ovog rada.

Gdje se nalazila hadži Hasanova džamija?

U nedostatku vakufname koja bi odgovorila na sve dileme o tome ko je tačno bio hadži Hasan Meddibesarević, kako je bilo ime njegovu ocu, u kojoj je mahali stanovao, kada je tačno i pred kojim kadijom registrirao vakuf, koga je postavio za muteveliju i druge službenike, ko su bili svjedoci registracije vakufa, kada je i u kojoj mahali u Sarajevu podigao svoju džamiju itd., najstariju i najpouzdaniju informaciju o tome gdje se nalazila džamija, pruža spomenuti izvještaj bosanskog valije Köse Halil-paše²⁶ iz 1112/1700. godine, koji je poslao posebnog mubašira s bujuruldijom u Sarajevo da posredstvom suda ispita i utvrdi tačan broj spaljenih, porušenih i oštećenih džamija koje su austrijski nevjernici popalili i porušili. U tom izvještaju piše: "Džamija hadži Hasanova u Küçük Katibovoj mahali. Za vrijeme provala izgorjela; obnavlja se posredstvom mutevelije i službenika. Ima uvakufljenog novca."²⁷

Hasan Meddibesarević umro prije 1099/1688. godine, za razliku od drugog hadži Hasana, sina Alijina, koji je 10. muharrema 1106/1. septembra 1694. godine izmijenio prvu pismenu ispravu o uvakufljenju tako što je prvobitnom novčanom vakufu od 800.000 akči dodao novih 670.000 akči i neke dućane te predao na upravljanje muteveliji Kolanu Mehmedu Havadži, koji je i pokrenuo spor prosljeđen u izvještaju Visokoj porti u kojem na početku stoji:

در دولت مکینه معروض داعی کمسنه بودرکه مدینه سرایده شیخ فرّخ محلّه سی ساکنلرندن الحاج حسن بن علی نام کمسنه سنه ثمان وثمانین و آلف ماه محرم الحرام غزه سنده کندی مال مکسوبندن سکز کرّه یوز بیگ اچه نی بر وقف صحیح ابله وقف وحبس و تسلیم الی المتولی ایدوپ که عزل و نصب و تغییر و تحویل و تکثیر و تجیز یدنده اولان کتاب وقف مزبورده مسطور و مقید اولوب و مبلغ مزبور دن بر مقداری ذمم متفرقه ده تلف اولمغله سنه ست ومانه و آلف ماه محرم الحرام گ یوم عاشرنده کتاب وقف مزبوری تبدیل و نقوددن الی کرّه یوز بیگ یتمش بیگ اچه ابله عقاراتندن بعض دکاکن دخی وقف صحیح مؤبد وحبس صریح مخذ ابله وقف وحبس و متولی اشیر رافع رفعه نزا عت قولان محمد خواجه یدینه تسلیم...

26 Köse Halil-paša bio je valija u Bosni od džumadel-ulaa 1110/1698. do redžeba 1114/1702. godine.

27 Vidjeti: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkīt, *Povijest Bosne*, 1 (u daljem tekstu: *Muvekkīt...*), str. 434, i Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, V, str. 48 u rukopisu br. R-7305 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Poznato je da se ova mahala formirala oko džamije koju je prije 1528. godine podigao neki Küçük Jazidži ili Küçük Katib. Činjenica da je prije 1658. godine u istoj mahali hadži Hasan Meddibesarević podigao svoju džamiju i muallimhanu i za njihovo izdržavanje ostavio ogroman novčani vakuf upućuje na to da je Küçük Katibova džamija bila prethodno do temelja srušena ili izgorjela. Jer, da je kojim slučajem hadži Hasan Meddibesarević u istoj mahali podigao drugu džamiju, oko nje bi se formirala druga mahala i izdvojila iz Küçük Katibove mahale, a takve mahale nema. Isto tako, da je vakif hadži Hasan Meddibesarević Küçük Katibovu džamiju samo obnovio, u spomenutom hudžetu sarajevskog suda od 1. džumadel-uhraa 1099/3. aprila 1688. godine ne bi stajalo “u časnoj džamiji koju je spomenuti vakif podigao” (واقف مزبورڻ بنا ايلديكي جامع شريفده) nego “u časnoj džamiji koju je spomenuti vakif obnovio” (واقف مزبورڻ تعمير ايلديكي جامع شريفده). Izgleda da se hadži Hasanova džamija podignuta na mjestu stare Küçük Katibove džamije u narodu, pa i u službenim dokumentima, dvojako nazivala, nekad kao hadži Hasanova džamija, a nekad Küçük Katibova džamija. Svakako, tome je doprinijela činjenica da se naziv Küçük Katibove mahale nije mijenjao, tako da je zbunjujuće mogao zvučati naziv hadži Hasanova džamija u Küçük Katibovoj mahali.

Dokaz za ovo jeste činjenica da se svega sedam godina poslije Köse Halil-pašina izvještaja, u kojem se džamija naziva hadži Hasanovom, u zvaničnom sudskom hudžetu o uviđaju s lica mjesta, džamija sada naziva Küçük Katibovom džamijom, a mutevelija hadži Hasanova vakufa, Sulejman-efendija, sin Isa-efendijin, mutevelijom Küçük Katibove džamije. Iz ovog dokumenta iz druge dekade muharrema 1119/14–23. aprila 1707. godine²⁸ vidi se da je sarajevski kadija Mula Mehmed Emin-efendija lično izašao na lice mjesta, sačinio zapisnik o Küçük Katibovoj džamiji i izdao odgovarajući hudžet u kojem se kaže:

“Ovaj Bogu ponizni siromah je, u ime Allaha, na molbu izašao na lice mjesta časne Küçük Katibove džamije i sa niže spomenutim muslimanima održao raspravu tokom koje je podnosilac zahtjeva imam spomenute džamije Mehmed Čelebi, sin derviš Mustafe, u prisustvu mutevelije spomunute džamije Sulejman-efendije, sina Isa-efendije, izjavio: ‘Tokom provale nevjernika spomenuta džamija je u požaru potpuno izgorjela. Spomenuti mutevelija Sulejman-efendija ju je ispred vakufa počeo obnavljati, ali nije završio. Tra-

(جامع الحاج حسن در محلّه كوچك كاتيب استيلاء كفره ده محترق اولوب متولّي ومرتزقه سي معرفتيله بناسي شروع اولنمشدر وقف نقوددر)

28 Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, V, str. 142 u rukopisu br. R-7305 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci. Iz ovog dokumenta vidi se da ni deset godina nakon spaljivanja Sarajeva obnoviteljski radovi na džamijama nisu bili završeni.

žim da se napravi procjena nezavršenih radova.' Mimar po imenu Luka²⁹ i drugi stručnjaci procijenili su da je za završetak džamije potrebno još: 3.000 akči za nabavku 3.000 oka kreča, 1.000 akči za nabavku 300 oka stabljika lana, 3.200 akči za nabavku 6 prozora, 2.000 akči za nabavku 400 tavanskih tahti, 500 akči za nabavku 400 eksera, 1.000 akči za krečenje, 300 akči za nabavku parmaka, 2.150 akči za nabavku 14 hasura, 300 akči za nabavku kandilja, 750 akči za nabavku 150 tahti i 500 akči za 400 eksera za ogradu harema, završetak kape munare i druge sitnije stvari, što ukupno iznosi 22.720 akči. Složivši se svi jednoglasno da se ni za jednu akču manje nedostajuće stvari na spomenutoj džamiji ne mogu završiti, spomenutom muteveliji Sulejman-efendiji je naloženo da ispred vakufa osigura spomenuti iznos od 22.720 akči, što je i zavedeno (u sidžil)."³⁰

III Vakuf hadži Mehmeda Meddibesarevića

Iz jednog hudžeta sarajevskog kadije od 21. ševvala 1095/2. oktobra 1684. godine³¹ vidi se da je u Sarajevu postojao i vakuf hadži Hasanova sina hadži Mehmeda Meddibesarevića. S obzirom na to da ni njegova vakufnama do sada nije pronađena, a možda ni sačuvana, ne može se sa sigurnošću utvrditi ni kada je vakuf registrirao, ni šta je sve uvakufio, ni u koje je svrhe namijenio prihode od vakufa. S obzirom na to da je živio u Sarajevu, možemo pretpostaviti da je i svoj vakuf registrirao na Sarajevskom šerijatskom sudu.

Iz spomenutog hudžeta vidi se da je mutevelija vakufa dobrotvora hadži Mehmeda Meddibesarevića u Sarajevu neki hadži Mahmud³² na Sarajevskom šerijatskom sudu podnio tužbu protiv stanovnika džemata Kijeva (od kojih je šesnaesterici naveo imena): imama Abdulkerima Havadže, Halila, sina Hasanova, Zakira, sina Dervišova, Abdulmumina, sina Balijeva, Redžepa,

29 Sudeći po sudskim dokumentima, najpoznatiji arhitekti (mimari), koji su radili na obnovi džamija i drugih porušenih i spaljenih objekata u Sarajevu, bili su: Luka, sin Vukojev; Radojica, sin Jovanov; Teodosije, sin Ivanov; Luka, sin Vukov; Mihajlo, sin Stojanov; Janko; Stojan, sin Martinov; Mehmed, sin Abdulahov; Jeremije, sin Ivanov; Ismail, sin Osmanov; Andrija, sin Jovanov; Marko, sin Mihov; Savo, sin Ivanov; Džafer; Durak Spahija, sin Abdulahov; Hasan, sin Abdulahov; Šaban, sin Hasanov; Sefer, sin Abdulahov; i Ibrahim, sin Osmanov.

30 Izgleda da su u prijepisu ovog dokumenta neke stavke ili preskočene ili pogrešno prepisane jer zbir svih pozicija iznosi 14.500 akči, a u dokumentu stoji da je ukupan iznos 22.720 akči.

31 Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, IV, str. 19 u rukopisu br. R-7304 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci (Prilog 3).

32 U nama poznatim sudskim dokumentima iz ovog vremena spominju se trojica hadži Mahmuda. Budući da se u spomenutom hudžetu ne navodi ime hadži Mahmudova oca niti mahala u kojoj je stanovao, nismo mogli utvrditi o kojem je od ove trojice hadži Mahmuda riječ.

sina Omerova, Mustafe, sina Husamova, Alije, sina Gazanferova, Omera, sina Sulejmanova, Mustafe, sina Hasanova, Derviša, sina Huseinova, Sulejmana, sina Hasanova, Šabana, sina Osmanova, Derviša, sina Ibrahimova, Mehmeda, sina Mustafina, Huseina, sina Osmanova, Hasana, sina Mahmudova i drugih i u njihovu prisustvu izjavio da je bivši mutevelija spomenutog vakufa Đumišić (Sim-zade) Mehmed-efendija³³ iz vakufskih sredstava 60.000 akči u gotovini pozajmio Omer-begu Sinanbegoviću iz kasabe Čajniče u Hercegovackom sandžaku, koji je u međuvremenu umro, ne vrativši spomenuti dug. U hudžetu se dalje navodi da je mutevelija hadži Mahmud rekao da su, prilikom uzimanja pozajmice, za njezino vraćanje jamčili spomenuti i drugi mještani sela Kijevo, te da je zatražio da oni, kao jamci, sada vrate dug. Kada su ovi to zanijekali, tvrdeći da o tome ništa ne znaju, od tužitelja je zatraženo da za svoju tvrdnju pribavi dokaz, na što je on izjavio da drugog dokaza nema. U hudžetu se dalje navodi da je od spomenutih stanovnika sela Kijeva zatraženo da se zakunu, što su oni odbili, tražeći da se mutevelija hadži Mahmud zakune Uzvišenim Allahom da umrli Omer-beg nije vratio dug, što je ovaj i učinio, na osnovu čega je presuđeno da ovi vrate dug od 60.000 akči.

Kao što se vidi, ni u ovome dokumentu nema ništa što bi se moglo odnositi na Bakrbabinu džamiju na Atmejdanu. Uprkos tome, Kemura ovaj dokument navodi kao dokaz da je ovu džamiju, koja je bila u ruševnom stanju, obnovio hadži Mehmed Meddibesarević još i prije prodora Eugena Savojskog u Sarajevo 1697. godine, te da je, nakon što su je mještani ponovo obnovili, poslije stradanja u požaru 1697. godine, za nju uvakufio nekoliko hiljada akči gotova novca. Osim ovim dokumentom, Kemura svoju tvrdnju potkrepljuje i spomenutim Köse Halil-pašinim izvještajem iz 1112/1700. godine. Analizom ovih dvaju dokumenata može se pouzdano utvrditi da nijedna od ovih Kemurinih tvrdnji nije tačna.

U spomenutom Köse Halil-pašinu izvještaju doslovno stoji: "Nova džamija u mahali Bakrbaba; za vrijeme provale nevjernika izgorjela; sada je srušena" (جامع جديد در محله باقر بابا استیلاء کفره ده محترق اولوب حالا خرابدر).^{34, 35}

33 Sim-zade (Đumišić) Mehmed-efendija otac je Abdulkarim-efendije (Sim-zade) Đumišića, uglednog sarajevskog ajana i sitte kadije koji je uvasijetio jednu trećinu svoga imetka (3.000 groša) u dobrotvorne svrhe i odredio da se od toga iznosa kupi zemljište i sagra-di medresa u Sarajevu koja će nositi njegovo ime. Prema Muvekkitu (Vidjeti: *Povijest Bosne* I, str. 448), Sim-zade Mehmed-efendija postavljen je za sarajevskog kadiju 23. džumadel-ulaa 1118/2. septembra 1706. godine. U jednom dokumentu iz treće dekade safera 1104/1–9. novembra 1692. godine nalazimo ga na čekanju za postavljenje, nakon što je istekao njegov mandat u kadiluku Vlasenica (وبرچه قضاسندن منفصل فخر القضاة الكرام سیم (زاده محمد أفندي).

34 Muvekkit, nav. dj., str. 435.

35 Vidjeti: Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, V, str. 48 u rukopisu br. R-7305 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Dakle, iz Köse Halil-pašina izvještaja vidi se da je Bakrbabina džamija bila obnovljena prije 1697. godine. Kemura na osnovu spomenutog hudžeta od 21. ševvala 1095/2. oktobra 1684. godine tvrdi da ju je obnovio hadži Mehmed Meddibesarević. To nije tačno, jer se u hudžetu, kao što se vidi, govori o sasvim nečemu drugom. Iz hudžeta se ne vidi ni da je hadži Mehmed Meddibesarević za Bakrbabinu džamiju uvakufio nekoliko hiljada akči gotova novca, nakon što su je poslije stradanja u požaru 1697. godine obnovili “stanovnici mahalski”. Ovdje se, logično, nameće pitanje kako se iz hudžeta koji je sarajevski kadija izdao 21. ševvala 1095/2. oktobra 1684. godine može vidjeti da je hadži Mehmed Meddibesarević uvakufio nekoliko hiljada akči gotova novca za Bakrbabinu džamiju koja je obnovljena poslije stradanja u požaru 1697. godine?! Također treba napomenuti da je Kemura prilikom nabiranja imena svjedoka (mještana sela Kijevo) napravio niz previda tako što je neka imena u originalu na turskom jeziku nabrojao, a u prijevodu izostavio ili potpuno iskrivio. Tako je npr. Zakira, sina Dervišova, preimenovao u Šaćira Derviševića, a Redžepa, sina Omerova, u Redžeba Mehmedovića.³⁶

Ukratko, ništa što je Kemura u svome radu, na osnovu spomenutih dokumenata, napisao o Bakrbabinoj džamiji na Atmejdanu nije tačno. Koliko je ovaj njegov rad unio pometnje u historijat Bakrbabine džamije najbolje govori činjenica da je, pozivajući se na njega, i naš najbolji epigrafičar Mehmed Mujezinović napisao: “Nakon što je džamija 1697. godine izgorjela, temeljito ju je obnovio hadži Mehmed Medbesarović i ostavio kao vakuf za njeno izdržavanje iznos od 13.000 akči.”³⁷

Na osnovu jedne rasprave vođene na Šerijatskom sudu u Sarajevu u drugoj dekadi ševvala 1112/20–30. marta 1701. godine sa sigurnošću se može utvrditi da hadži Mehmed Meddibesarević nije mogao obnoviti Bakrbabinu džamiju niti za nju uvakufiti spomenutih 13.000 akči poslije njezina stradanja u požaru 1697. godine, jer je prije te godine umro. Budući da nam ovaj dokument pruža još nekoliko dragocjenih podataka o hadži Mehmedu Meddibesareviću ukratko donosimo njegov sadržaj.

Iz dokumenta se vidi da je, prethodno pribavivši odgovarajući ferman iz Carigrada, Safija, kćerka hadži Ibrahimova, kao jedina nasljednica ostavštine iza umrlog joj muža hadži Mehmeda Meddibesarevića, sina hadži Hasanova,³⁸

36 Nije dobro ni to što je svaki put riječ *ibn* (sin) prevodio prezimenom na *ić*, jer da je tako, on bi se po svome ocu Aliji prezivao Alić, otac bi mu se po djedu Ibrahimu prezivao Ibrahimović, djed Ibrahim po pradjedu Salihagi Salihagić, a pradjed po šukundjedu Salihu Salihović, a nije tako jer su svi Kemure.

37 Vidjeti: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga I – Sarajevo, Sarajevo, 1998, str. 354.

38 Ovo je dokaz da je hadži Mehmed Meddibesarević, sin hadži Hasana Meddibesarevića, velikog sarajevskog dobrotvora koji je prije 1658. godine podigao svoju džamiju i

koji je u selu Osijek u džematu Butmir³⁹ kod Sarajeva imao tapiju⁴⁰ na mirijsku zemlju s oranicama i voćnjacima,⁴¹ na Šerijatskom sudu u Sarajevu vodila i dobila spor protiv uzurpatora⁴² njezina prava na 1/4 tapije. Iz ovoga se vidi da hadži Mehmed Meddibesarević iza sebe nije ostavio potomaka, jer da jeste, po šerijatskim propisima njegovoj ženi ne bi pripala 1/4 već 1/8 njegove ostavštine.⁴³ U daljem tekstu dokumenta doslovno piše: “Kada je prije šest godina umro spomenuti hadži Mehmed, iza sebe nije ostavio ni djece ni oca ni brata” (تاریخ کتابدن آلتی سنه مقدّم مذکور الحاج محمد وفات ایلدکده اولادی و بابا وبر قرنداشی). Prema tome, hadži Mehmed Meddibesarević umro je dvije godine prije provale Eugena Savojskog u Sarajevo 1697. godine i nikako poslije te godine nije mogao obnoviti džamiju niti za njezino izdržavanje uvakufiti 13.000 akči.

muallimhanu u Küçük Katibovoj mahali i za njihovo izdržavanje ostavio velik novčani vakuf.

- 39 Iz ovoga se vidi da je džamija u Butmiru podignuta prije 1701. godine. Iz ovog perioda potječe i najstariji datirani nišan u haremu džamije u Butmiru, nekog Derviša Danijala. Izgleda da je džamija u Butmiru najstarija džamija u Sarajevskom polju, jer se za sva sela u Sarajevskom polju: Osijek, Stup, Hrasnica, Lasica, Doglodi, Kotorac, Mladice, Toplik, Rječica, Lužani, Dobrinja, pa čak i Svrače kod Vogošće, u dokumentima s kraja 17. i početka 18. stoljeća, kaže da pripadaju džematu Butmir.
- 40 *Tapija* ili *tapunama* je isprava o zemljišnom posjedu koju je izdavao spahija domaćinima na njegovu timaru. Ovom je ispravom domaćin seljak uveden u posjed i stjecao pravo pritežavanja zemlje (*hakk-i tesarruf*) i pravo stalnosti na zemlji (*hakk-i karar*) koju je pritežavao. Ona je izdavana prilikom svakog prijenosa mirijske zemlje, osim u slučaju zakonskog nasljeđivanja, koje se do sredine 16. stoljeća svodilo samo na direktne muške potomke, a tada je prošireno i na njegove kćerke. Za ovu ispravu plaćala se taksa koja se zvala *resmi tapu*, tapijska ili prijenosna pristojba (Vidi: Evlija Čelebi, *Putopis*, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1979, str. 661).
- 41 طرف سلطنت علیّه دن دعوی آتی الذکر استماعیچون بو فقیره خطاباً فرمان عالی صادر اولمغین امتثالاً للامر العالی ذیل صحیفه ده مسطور الاسامی اولان علما ایله مجلس شرع خطیر اولندقدّه مدینه سرائی ناحیه سنده تابع بطمیر جماعتنده واقع اوسلک قریه سنده املاک و اشجار و اراضی میریّه متصرفلرندن ایکن بوندن اقدم وفات ایدن مذ بصر زاده دیمکله شهیر الحاج محمد ابن الحاج حسن نام متوفانگ زوجه متروکه سی اشبو رافعة الکتاب صفیه بنت الحاج ابراهیم نام خاتون مجلس معقود مذکورده... دعوی و تقریر کلام ایدوپ بوندن اقدم مومی ایلّه زوجم الحاج محمد وفات ایلدکده قریه مزبور ده واقع املاک و اشجار ربع حصّه سی اراثا باکا انتقال...
- 42 Kao uzurpator njezina prava navodi se teskeredžija bosanskih timara Abdulkadir-efendija, sin Mehmed-efendije. U selu Osijek 1711. godine (dakle, iste godine kada su bosanske spahije postrojene na rijeci Prut u Moldaviji) bila su dva timara od po 43.805 akči, od kojih se jedan vodio na nekom Mehmedu, teskeredžiji bosanskih timara, a drugi na nekom drugom Mehmedu. U selu je bila kula na tri kata i pod njom tamnica, a u istom dvorištu i odžak. Kula je propala poslije 1918. godine (Vidi opširnije: Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 1991, str. 483).
- 43 Alikvotni nasljedni dijelovi muža i žene propisani su tekstem Kur’ana: “Od onoga što vi ostavite, četvrtina pripada ženama, ako nemate poroda; ukoliko imate poroda, onda od onoga što ste ostavili osmina pripada ženama.” (Kur’an, *al-Nisā’*, 12)

IV Meddibesarevića medresa u Sarajevu

Iz spomenutog Köse Halil-pašina izvještaja iz 1112/1700. godine vidi se da je prilikom provale Eugena Savojskog u Sarajevo 1697. godine potpuno ili djelimično izgorjelo 98 džamija i mesdžida. Ista sudbina zadesila je sve medrese, mektebe, muallimhane, tekije i vakufe iz čijih su se prihoda izdržavali. Ostavši bez sredstava za obnovu i izdržavanje, neki od ovih vjersko-prosvjetnih i kulturnih objekata nikada više nisu obnovljeni. Do sada se znalo da su u Sarajevu prije 1697. godine postojale: Firuz-begova, Kemal-begova, Mehmed-begova, Malkoč Ahmedova, Ulema-pašina, Hadži Bešaretova i Uzun hadži Mustafina medresa te *buk'a* (specijalizirana medresa) *Salihija* koje nikada nisu obnovljene. Zahvaljujući bilješkama jednog prepisivača u trima rukopisima koji se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod br. R-7027, R-2005 i R-7990, pouzdano se zna da je u Sarajevu postojala i Meddibesarevića medresa.

Prema bilješci u inventarskoj knjizi, rukopis R-7027 otkupljen je 1979. godine od Ibrahima Pehlivanovića iz Duvna. Rukopis ima ukupno 195 listova na kojima su prepisana dva djela iz arapske stilistike. Na listovima 1b-5a nalazi se glosa na uvodni dio (*dībāḡu*) at-Taftāzānijeva komentara *al-Muḥtaṣr* al-Qazwīnijeva djela *Talḥīṣ al-Miftāḥ* koju je napisao Sulaymān al-Ġarbī (umro 936/1529), a na listovima 7b-195a skraćena verzija spomenutog at-Taftāzānijeva komentara *al-Muḥtaṣr*.⁴⁴ Na kraju drugog djela, na listu 195a u kolofonu stoji bilješka u kojoj se kaže da je prijepis djela između akšama i jacije 9. džumadel-ulaa 1098/24. marta 1687. godine u Merdi Besar⁴⁵ medresi u Sarajevu završio Bogu ponizni sluga Abdullah, sin Ahmedov i unuk Zulfikarev iz kasabe Žepče.⁴⁶

44 Vidjeti opširnije: Haso Popara – Fejnil Fajić, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak sedmi, London – Sarajevo, 1420/2000, kat. br. 4338, str. 124-125 (Prilog 4).

45 Iako je prepisivač naziv medrese u rukopisu br. R-7027 napisao kao Merdi Besar (مدرسه مرد بصر), a u rukopisu br. R-2005 Merdi Besan-zade (مدرسه مرد بصان زاده) očito je da se radi o istoj medresi. Ovaj je naziv (prezime) u svim sudskim dokumentima napisan kao Meddi Bezar-zade (مد بصر زاده), tj. Meddibesarević. Tako se na kraju jednog djela u rukopisu br. R-1102 (Vidjeti list 294a) iz 1166/1752. godine, kao prepisivač, potpisao i neki Muhamed, sin Muhamedov, Meddibesarević (محمد بن محمد فوق العاده محمد بن محمد) (الشهير بمد بصر زاده). Ovaj Muhamed sigurno nije sin hadži Mehmeda Meddibesarevića, jer, kao što smo vidjeli, ovaj nije imao potomaka. O rukopisu R-1102 vidjeti opširnije: Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak prvi, Sarajevo, 1963, br. 559/9, str. 430.

46 قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسخة الشريفة في سنة ثمان وتسعين وألف في شهر جمادى الأولى في (ال) يوم التاسع ما بين صلوة المغرب والعشاء في مدينه سراى في مدرسه مرد بصر عن يد الضعيف النحيف الفقير إلى رحمة الله تعالى عبد الله بن أحمد بن ذو الفقار عن قصبه زېچه غفر الله له ولوالديه وأحسن إليهما وإليه ولجميع المؤمنين والمؤمنات.

Drugi rukopis br. R–2005 u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu došao je iz Fejzije medrese u Travniku. Rukopis ima ukupno 138 listova na kojima je prepisano djelo *Kitāb al-ġāwāhir* (*Knjiga dragulja*) o osnovnim vjerskim dužnostima i kodeksu ponašanja pripadnika derviških redova.⁴⁷ U kolofonu na kraju djela na listu 138a stoji bilješka u kojoj se kaže da je djelo 1092/1681. godine prepisao Abdullah, sin Ahmedov, u medresi Merdibesan-zade. Nema sumnje da je riječ o istom prepisivaču Abdullahu, sinu Ahmedovu, i unuku Zulfikarevu iz Žepča i istoj medresi u Sarajevu. U prilog tome ide činjenica da se na zadnjem zaštitnom listu ovog rukopisa nalaze četiri zapisa o zaključivanju brakova u kasabi Žepče.⁴⁸

I treći rukopis br. R–7990, u kojem se na 120 listova nalazi prijepis poznatog fikhskog djela *Muhtašar al-Qudūrī*, prema bilješci na kraju djela (list 117a), prepisao je spomenuti Abdulah, sin Ahmedov, 1093/1682. godine.⁴⁹ Iako u bilješci prepisivača nema podataka o mjestu prijepisa, možemo pretpostaviti da je i njega, kao i prethodna dva, prepisao u spomenutoj medresi u Sarajevu.

Sudeći po izvanredno lijepom rukopisu, preciznosti prijepisa i brojnim bilješkama i komentarima na marginama, spomenuti Abdullah, sin Ahmedov i unuk Zulfikarev iz Žepča, nije mogao biti učenik medrese. Prije će biti da

47 Vidjeti opširnije: Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak drugi, Sarajevo, 1979, kat. br. 1250, str. 378.

48 – Suprug Salih, sin Omerov, iz kasabe Žepče. Njegov opunomoćenik Jakub-baša, sin Hasanov. Supruga Fatima, kćerka Sulejmanova. Njen opunomoćenik Omer, sin Alijin. Na osnovu svjedočenja Abdulaha, sina Alijina, i Selima, sina Mehmedova. Mehr-i muedžel: 3.000 (akči). Napisano u šabanu 1122/1710. godine. Svjedoci čina: Mehmed-efendija, sin Nurullahov, Mehmed-beg Kahvedžija, Tiro Mustafa-beg i Husein Čelebi Muteveli-zade.
– Suprug Hasan, sin Huseinov. Njegov opunomoćenik Abdulkерim-spahija, sin Hasanov, iz sela Bistrice. Supruga Amina, kćerka Salihova iz sela Bistrice. Njezin opunomoćenik Omer, sin Ibrahimov. Na osnovu svjedočenja Ibrahima, sina Mustafina, i Redžepa, sina Mustafina. Mehr-i muedžel 1.500 (akči). Napisano 1122/1710. godine. Svjedoci čina: Osman Čelebi, sin Mustafa-efendije i Abdulah-efendija.
– Suprug Mustafa, sin Ibrahimov, iz kasabe Žepče. Njegov opunomoćenik hadži Ebu Bekr, sin Selimov. Supruga Saliha, kćerka Ahmedova. Njezin opunomoćenik Husein Čelebi, sin Ibrahimov. Na osnovu svjedočenja Ali-baše, sina Mahmudova, i Mahmuda, sina Ibrahimova. Mehr-i muedžel 3.000 (akči). Napisano u ševvalu 1122/1710. godine. Svjedoci čina: Osman-efendija, sin Mustafin i Halil.
– Suprug Mehmed, sin Sulejmanov. Njegov opunomoćenik Husein Čelebi, sin Ibrahimov. Supruga Ismihana, kćerka Alijina. Njezin opunomoćenik Abdulkерim, sin Šahbazov. Na osnovu svjedočenja Saliha, sina Osmanova, i Mehmed-baše, sina Ahmedova. Mehr-i muedžel 3.200 (akči). Napisano u drugoj dekadi zul-kadeta 1122/1710. godine. Svjedoci čina: Osman Čelebi, sin Mustafin i ... (nečitko).

49 Vidjeti opširnije: Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak sedmi, London – Sarajevo, 1422/2001, kat. br. 5333, str. 75–76.

je on bio muderris ili barem *muid*⁵⁰ u Meddibesarevića medresi u Sarajevu između 1681. i 1687. godine.⁵¹ Ova su tri rukopisa nepobitan dokaz da je u Sarajevu prije katastrofalnog požara 1697. godine postojala medresa pod ovim imenom. Ona je, najvjerovatnije, kao i mnogi drugi objekti, izgorjela u požaru 1697. godine i vremenom je pala u zaborav zato što nikada više nije obnovljena. Isto tako, možemo pretpostaviti da nije obnovljena zato što je propao vakuf iz kojega je izdržavana. U nedostatku vakufname i drugih pisanih tragova, ne može se pouzdano utvrditi ni ko ju je i kada osnovao, gdje se tačno nalazila niti iz kojeg je vakufa izdržavana. Činjenica da su, kao što smo vidjeli, u 17. stoljeću u Sarajevu živjeli dvojica velikih dobrotvora, otac i sin, hadži Hasan i hadži Mehmed Meddibesarević, upućuje na to da je jedan od njih bio osnivač Meddibesarevića medrese u kojoj je spomenuti Abdullah, sin Ahmedov i unuk Zulfikarev iz Žepča, prepisao spomenuta tri rukopisa. S obzirom na to da je hadži Hasan Meddibesarević, osim novčanog vakufa od 1.296.000 akči namijenjenog za izdržavanje džamije i muallimhane, koje je podigao u Küçük Katibovoj mahali u Sarajevu, imao i drugi vakuf u nekretninama, za koji se, iz jedinog do sada poznatog sudskog dokumenta o njegovu postojanju⁵² ne navodi u koje je svrhe bio namijenjen, ide u prilog tome da je on, a ne njegov sin hadži Mehmed Meddibesarević, bio osnivač Meddibesarevića medrese u Sarajevu. U tom slučaju, spomenuta Meddibesarevića medresa najvjerovatnije se nalazila u sklopu hadži Hasanove džamije i muallimhane u Küçük Katibovoj mahali (Nadmlinima) u Sarajevu. Tome u prilog ide i činjenica da hadži Hasanova džamija spada u prostranije džamije

- 50 *Muid* je bio pomoćnik muderrisa, suplent medrese (korepetitor) koji je pomagao učenicima da što bolje i brže savladaju gradivo koje je predavao muderris, dakle, poput današnjeg asistenta koji na fakultetu studentima drži vježbe iz predavanja koja drži profesor.
- 51 Na margini lista 1b u rukopisu br. R-7027 nalazi se elipsasti pečat s natpisom "O Gospodaru, uputi Abdiju na dobra djela! Godina 1089/1678" (عمل پاکه موفق اوله یا رب) (عیدی سنه ۱۰۸۹). Ovo je, najvjerovatnije, pečat prepisivača Abdulaha, sina Ahmedova, unuka Zulfikareva, u kojem se pod pseudonimom Abdi krije ime Abdulah. Činjenica da na njegovu pečatu stoji godina 1089/1678. upućuje na to da je te godine stekao zvanje muderrisa i dao izraditi svoj pečat. Izgleda da je spomenuti Abdulah, nakon što je izgorjela Meddibesarevićeva medresa, ostao bez posla u Sarajevu i da se preselio u rodno Žepče, ponijevši sa sobom i ova tri rukopisa. S obzirom na to da se na posljednjem zaštitnom listu u rukopisu br. R-2005 nalaze četiri zapisa o sklapanju brakova u kasabi Žepče iz 1122/1710. godine, moguće je da je te godine obavljao dužnost kadije ili naiba. Tome u prilog ide i jedna bilješka iznad ovih zapisa u kojoj se kaže da 49.500 akči koje su kod njega pripadaju nekom hadži Mustafi iz Zenice. Također, može se primijetiti da, iako su napisani u Sarajevu, nijedan od ovih triju rukopisa u Gazi Husrev-begovu biblioteku nije došao iz Sarajeva već po jedan iz Duvna, Travnika i Mostara.
- 52 Hudžet Sarajevskog suda od 16. safera 1116/21. maja 1704. godine o iznajmljivanju zemljišta u požaru izgorjelih dućana u šejh Ferruhovoj mahali pod dvostruki zakup *idžaretejn* nekom pekaru Mehmedu.

u Sarajevu, da oko sebe ima širi prostor s haremom i da je na tome prostoru smještena manja građevina, koja je u posljednje vrijeme služila za potrebe nakšibendijske tekije.

Ovdje treba napomenuti i to da u svome radu *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave* Ismet Kasumović⁵³, na osnovu *roznamçe deftera* iz 1037/1627. godine, navodi da je početkom 17. stoljeća u Sarajevu postojala i hadži Hasanova medresa. Teško je utvrditi ko je bio ovaj hadži Hasan, jer se u defteru ne navodi ime njegova oca niti bilo kakva druga odrednica po kojoj bi ga mogli pobliže identificirati. Osim toga, u Sarajevu je u prvoj polovini 17. stoljeća bilo više od deset hadži Hasana. U samo jednom dokumentu iz 1647. godine među 53 krupna trgovca koji su se bavili prekomorskom trgovinom navodi se osam hadži Hasana, od kojih su četverica bili iz Sarajeva.⁵⁴ Sa sigurnošću se može tvrditi da je uz imena Mehmed, Muhamed i Ahmed u 16. i 17. stoljeću u Sarajevu najčešće i najpopularnije muško ime bilo Hasan.⁵⁵ Međutim, ne može se potpuno isključiti mogućnost da spomenuti hadži Hasan nije hadži Hasan Meddibesarević, jer i u Köse Halil-pašinu izvještaju iz 1112/1700. godine o hadži Hasanovoj džamiji u Küçük Katibovoj mahali piše samo "džamija hadži Hasanova" i jer smo indirektnim putem, preko imena mutevelije i drugih službenika njegova vakufa utvrdili da je, doista, riječ o hadži Hasanu Meddibesareviću. U slučaju da je i ovdje riječ o hadži Hasanu Meddibesareviću, navedenu konstataciju "da je hadži Hasan svoj vakuf morao registrirati mnogo ranije, tj. prije 1658. godine", treba pomjeriti još za 30 godina unazad. Budući da su dobrotvori svoje zadužbine ostavljali, obično, u poznim godinama života, hadži Hasanovo ime, kao punodobnog muškarca, moglo se naći i u *Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. Iz spomenutog popisa vidi se da su u Sarajevu 1604. godine živjeli deseci Hasana, ali se nijedan od njih ne može identificirati s hadži Hasanom Meddibesarevićem, iz jednostavnog razloga što se uz imena osoba u popisu ne navode i prezimena i što naš hadži Hasan, kao mlad čovjek, još nije bio obavio hadž i stekao titulu hadžije.

53 Vidjeti: Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, 1999, str. 158.

54 Vidjeti: Nedim Filipović, "Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine u našim zemljama", u: *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, II, Sarajevo, 1951, str. 77–78.

55 To se, između ostalog, vidi i po tome što se više osnivača džamija u Sarajevu, oko kojih su se kasnije formirale mahale s njihovim imenom, zvalo Hasan: *Kadi Hasan mehallesi* – Na brdu viš' Begluka, *Buzadži hadži Hasan mehallesi* – Na Lugavinu sokaku, *Pehlivan Hasan mehallesi* – Pod Sinanovom tekijom i *Čoban Hasan mehallesi* – Čobanija (Vidjeti: Alija Bejtić, *Trgovi i ulice Sarajeva*, Sarajevo, 1973, str. 15–18).

Ni iz jednog spomenutog dokumenta ne vidi se u kojoj su sarajevskoj mahali živjeli hadži Hasan i hadži Mehmed Meddibesarević. Iz rasprave vođene u drugoj dekadi ševvala 1112/20–30. marta 1701. godine na Sarajevskom šerijatskom sudu po tužbi hadži Mehmedove žene Safije, kćerke hadži Ibrahimove, vidi se da je hadži Mehmed u selu Osijek u džematu Butmir držao pod tapiju mirijsku zemlju s obradivim zemljištem i voćnjacima. Međutim, to nikako ne mora značiti da je on tamo i živio, jer su u ono vrijeme zemlju obrađivale sluge, a vlasnik s nje samo ubirao prihode. Iz prijepisa⁵⁶ *kefileme*⁵⁷ sarajevskih kršćana od 2. džumadel-ahira 1202/10. marta 1788. godine vidi se da se porodična kuća Meddibesarevića (Meddi Besar-zade) nalazila u Ajas-pašinoj mahali, u narodu poznatoj i pod nazivom Kulukčije.⁵⁸ Te godine u Meddibesarevića kući stanovali su četverica punoljetnih kršćana: Bulbul, kujundžija, Nikola, Pavle, pekar, i Risto.⁵⁹

Treba napomenuti da u Sarajevu još od turskog vremena živi pravoslavna porodica Besara, preci kasnijih Besarovića, koja izgleda nema nikakve veze sa sarajevskom porodicom Meddibesarevića. Preci porodice Besara doselili su u Sarajevo u 17. stoljeću iz Srebrenice.⁶⁰ Ova razgranata i ugledna sarajevska porodica do kraja 20. stoljeća pretežno se bavila trgovinom. Po nekom Besari (prezime), pretku današnjih sarajevskih Besarovića nosi naziv i jedna

56 Vidjeti: Sidžil br. 27, str. 154–159. koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

57 *Kefilnama* ili *čefilnama* je popis sumnjivih stanovnika jedne varoši, sela ili kraja uz njihovo međusobno jamčenje s ciljem održavanja reda i mira u kriznim danima te sprečavanja izdaje ili pobune protiv vlasti. Postupak je provoden na osnovu bujuruldiye koju je vezir upućivao svome mutesellimu s naredbom da sa svojim ljudima u defter upiše sve muškarce starije od devetnaest godina s oznakom ko za koga jamči. Ovakav popis zvao se *kefilname defter*. Povod za uzimanje ove kefilname od sarajevskih kršćana bio je rat koji je 8. marta 1788. godine protiv Turske kao saveznik ruske carice Katarine II objavio car Josip II.

58 Ajas-pašina mahala formirana je krajem 15. stoljeća oko džamije koju je 1477. godine podigao bosanski sanžakbeg Ajas-beg na desnoj strani Miljacke, na mjestu današnjeg hotela *Central*. Narodni naziv *Kulukčije* mahala dobila je ime po *kulukčijama*, tj. sabljarama koji su tu imali svoje radnje i u njima kovali sablje. Jedno vrijeme ova mahala nazivala se i *Ćumurijom* po *Ćumurijinu mostu*, koji je tako prozvan, po svoj prilici, po tome što su kovači sabljari u njegovoj blizini istresali otpatke drvenog ugljena, ćumura. Odmah nakon okupacije 1878. godine austrougarska vlast je džamiju pretvorila u vojno skladište, a nakon što je stradala u požaru, Vakufska je direkcija na tome mjestu, po projektu Josipa Vancaša, podigla *Ajas-pašin dvor*, današnji hotel *Central*. Ajas-pašin dvor je završen i otvoren 6. maja 1897. godine (Vidjeti: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973, str. 33 i 393)

59 Vidjeti: Hamdija Kreševljaković, “Čefilnama sarajevskih kršćana iz 1788. godine”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, III–IV, Sarajevo, 1952–1953, str. 209.

60 Vidjeti: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973, str. 99.

čikma koja se razvila u sastavu mahale Varoš. Spomenuti Besara tu je, po svoj prilici, u 18. stoljeću podigao han poznat pod imenom *Besarin han*. Godine 1878. vlasnik hana bio je Jovo Besara, a poslije 1880. njegov sin Risto Besarović koji ga je oko 1900. godine prodao Jevreju Salomu Ušćupliji. U martu 1923. godine han se srušio usljed snijega i dotrajalosti krovne konstrukcije, ali je ubrzo obnovljen i prozvan *Drinom*. Pod tim imenom radio je sve do pred rat (1992) kao ugostiteljski objekt s prenoćištem, kafanom i točionicom pića.

Također treba napomenuti da ni muslimanska porodica Basara ili Basarić, porijeklom iz Stoca⁶¹ nema nikakve veze sa sarajevskom porodicom Meddibesarevića koja je odavno izumrla.⁶²

Ovo je sve što smo o hadži Hasanu i hadži Mehmedu Meddibesareviću i njihovim vakufima uspjeli pronaći. Svakako da ovim priča o ovoj dvojici velikih sarajevskih dobrotvora iz 17. stoljeća nije zaokružena.

Summary

Several new documents about waqfs left by great Sarajevo philanthropists hajj Hasan and hajj Mehmed Meddibesarević in the 17th century

Based on previously unpublished court documents, the work describes two forgotten Sarajevo philanthropists, a father and his son, hajj Hasan and hajj Mehmed Meddibesarević from the 17th century whose endowments were a powerful and dynamic force in the economic, social and cultural growth of Sarajevo immediately preceding and during the aftermath of Eugene of Savoy's sack of the city in 1697. Through a comparative analysis of various documents from the second half of the 17th and the early 18th century, the author proves that these were two benefactors, and not one as previously thought and written. The author also presents his new findings: The endowments by hajj Hasan and hajj Mehmed Meddibesarević were not linked to Bakir-babina mosque in Atmejdani. Instead, hajj Hasan had his mosque and *muallim-hana* built before 1658 in Kućuk Katib mahalla, popularly known as Nadmlini, and endowed 1.290.000 *akçes* in cash for their upkeep. Using three manuscripts stored in Gazi Husrev-begova Library, the article makes an important discovery: the existence in 17th century Sarajevo of the

61 Vidjeti: Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*, Sarajevo, 1990, str. 20, 36, 42, 50, 55–56, 65, 85, 99 i 291.

62 U *Nekrologiju umrlih muslimana Sarajeva 1318/1900–1323/1905*. godine, koji je vodio Mustafa Abas, imam džamije u mahali Mokro-zade (*Čebedžijama*) među umrlima ne spominje se nijedna osoba s prezimenom Meddibesarević (Vidjeti: autograf rukopisa br. R-7149 koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu).

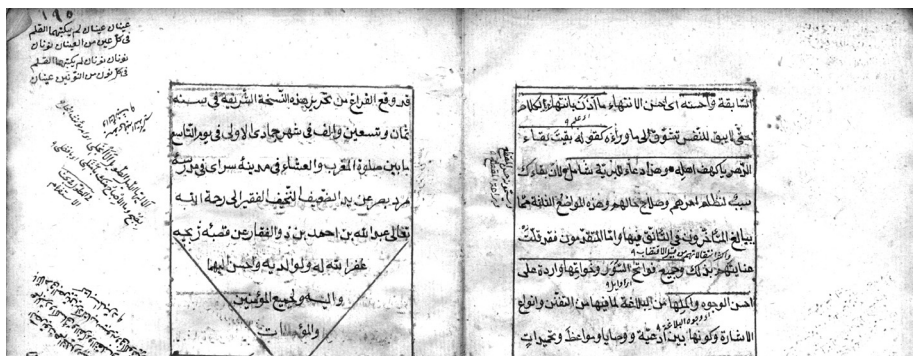
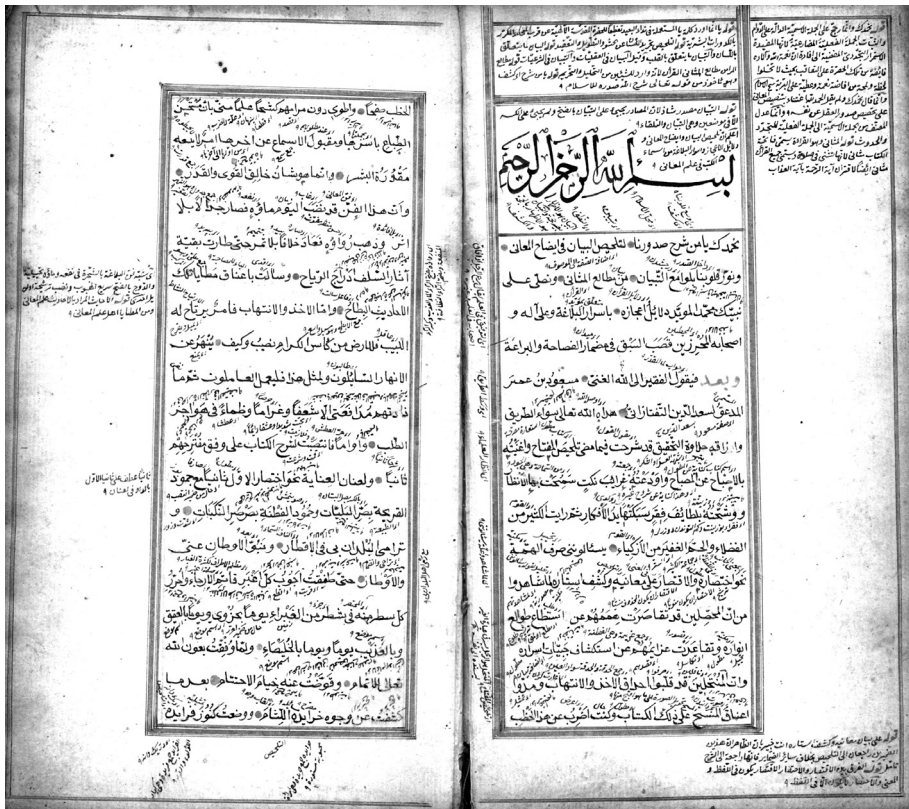
[illegible][illegible]

مدینه ک سرای بریده کلمه کزیده درین لایحه بر حمله صورتید :
 محمیه ک سرای بریده خیراتی جمیع و حسانت جزیه صاحبی مد نظر نام
 الحاج محمد وقف متولی اکبر رافع البرهان الحاج محمود نام
 کلمه مجلس شرح شریف لازم التوقیر محمیه ک مزبور به ناحیه
 تابع قیوم جماعتی اقلیدنه امام عبدالرحیم خواجی و حیدر بن
 حسن و ذال بن درویش و عبدالمؤمن بن باکی و رحیب بن عمر
 و مصطفی به شام و علی به غنصه و عمر به سلیمان و
 مصطفی به حسن و درویش به حسین و سلیمان بن حسن
 و کعبه به عثمان و درویش به ابراهیم و محمد به مصطفی
 و حسین به عثمان و حسن به محمود و سائر ک ملایم
 اذرنه دعوی و تقدیر کلام ادیب وقف مزبور به سابقاً متولی
 اولایه سیم نام محمد اصف به بدنه کلمه کزیده حاجی و حاجی
 حاجی کلمه کزیده کلمه کزیده کلمه کزیده نام کلمه
 مال وقف مذکور به عن اصل الفتح به اقری کلمه کزیده ادیب
 قبل الوداع امتین مبلغ مزبور امر و قبولی حاکم کلمه
 صحتی سیم ایلا کلام اسامیری مسطور قریه مذکوره اقلید
 کلیل اولایه ک سوال اولایه النورانی مسطور کزیده کزیده
 ایلا سوال و عقبت الزکاء مدعی مزبور الحاج محمود و به تقدیر
 دعوا کلمه به بقیه بین طلب اولایه کلمه کزیده کزیده
 عین امتین ۱- کلمه اولایه کزیده مسطور الاسری اولایه
 قریه مذکوره اقلیدری کلمه کزیده کلمه کزیده کلمه کزیده کلمه
 و بعضاً متوفای مزبور عمر به بدنه کلمه کزیده کلمه کزیده
 و با خود طرحه شریفه در بر طبقه زفتی معده کلمه کزیده کلمه
 استبداد کلمه مدعی مزبور الحاج محمود بین کلمه کزیده کلمه
 خلف باقیه العالی الزکاء ایلا معده اولایه کلمه کزیده کلمه
 مدعی مزبور الفتح به اقری مزبور و کلمه کزیده کلمه کزیده
 بالکلمه کلمه اولایه کلمه کزیده کلمه کزیده کلمه کزیده

۱۰۸

Prilog 2

Prilog 3

Prilog 4

